

TARÎXU MEYYAFARIQÎN A ÎBNU'L-EZREQ EL-FARIQÎ Û GIRÎNGÎYA WÊ DI DÎROKA KURDÊN MERWANÎ DE¹ (İbnu'l-Ezreq el-Fariqi's Tarixu Meyyafariqin and Its Importance in the History of Merwani Kurds)

Ahmet Seyari²

Kurte

Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî di sedsala XII'an de jîyaye. Fariqî di serdema Artûqîyan de di hin karên rêvebirîya dewletê de cih girtiye. Navê wî Ehmedê kurê Yusuf kurê Elî kurê Ezreq e. Ji ber ku ji Farqînê ye jê re el-Fariqî hatiye gotin. Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî di sala 572/1176an de berhema xwe ya bi navê *Tarîxu Meyyafariqîn* nivîsiye. Du destxetên vê berhemê li Londonê di muzeya Britishê de cih digirin. Tarîxu Meyyafariqîn der heqê dewlet û mîrektîyên serdema navîn ên wekî Hemdani, Buweyhî, Merwanî, Artûqî, Emewî, Ebasî û Selçûqîyan de agahîyên çandî û siyasî dide. Behsa têkilîyên van mîrnişin û dewletên ku li Şam, Iraq, Cezîre, Ermenistan û Îranê hatine damezirandin dike. Hem li ser têkilîyên wan ên navxweyî û hem jî yên bi Endulus, Fatîmî û Bizansîyan re disekine. Di vê gotarê de derbarê Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî, bajar û welatên ku li wan gerîyaye, peywirên wî yên di rêvebirîya dewletê de, kesayeta wî ya îlmî û berhemên wî de agahî hatine dayîn. Danasîna Tarîxu Meyyafariqîn hatiye kirin û taybetî û girîngîya wê, xebatên ku li ser hatine kirin, naveroka wê, çavkanîyên wê û rêbaza wê hatine vegotin.

Peyvên Sereke: Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî, Tarîxu Meyyafariqîn, dîrok, çand, şaristani.

- 1 Vê gotarê bingeha xwe ji beşeke teza min a mastirê girtiye. Bnr. Ahmet Eyer, Kurdên Merwanî di Tarîxu Meyyafariqîn a Îbnu'l-Ezreq de, Teza Lisansa Bilind, Zanîngeha Mêrdîn Artukluyê, 2016.
- 2 Li zanîngeha Bîngolê di beşa Ziman û Edebiyata Kurdî de xwendekarê doktorayê ye. (ehmedseyari@gmail.com) ORCID: 0000-0001-2345-6789

Öz

İbnu'l-Ezrak el-Farîki XII. yüzyılda Artuklular döneminde yaşamış ve bazı devlet kademelerinde görev almıştır. Tam ismi Yusuf bin Elî bin Ezrak'tır. Farkinli olduğundan ona Farîqi denilmiştir. İbnu'l-Ezreq el-Farîqî 1176 yılında Tarîxu Meyyafariqîn adlı eserini yazmıştır. Bu eserin iki tane elyazması Londra'nın British müzesinde bulunmaktadır. Tarihu Meyyafarîkin Hamdani, Büweyhi, Mervani Artuklu, Emevi, Abbasi ve Selçuklular gibi devlet û emirlikler hakkında siyasi ve kültürel bilgiler vermektedir. Şam, Irak, Cezire, Ermenistan ve İran'da kurulan bu emirlik ve devletlerden bahsetmektedir. Bunların birbirleriyle ve Endulus, Bizans ve Fatımiler ile olan ilişkilerini anlatmaktadır. Bu makalede İbnu'l-Ezrak el-Farîki'nin gezdiği bölge ve şehirler, devlet kademelerindeki görevleri, ilmi kişiliği, eseri hakkında bilgi verilmiştir. Farîki Tarihu Meyyafarîkin adlı eserinde Mervanilerin kültür ve medeniyetleri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bu eser siyasi, sosyolojik, mimari, hukuki ve ekonomik açıdan bu dönemin birçok yönünü aydınlatıyor olup bu alanda yapılacak birçok çalışmaya katkı sağlayabilir. Bu çalışmada Mervani Kürtlerinin oluşturdukları ve Tarihu'l-Meyyafarîkin'de yer alan kültür ve medeniyet ele alınmıştır. Bu çerçevede devlet yönetiminde emirlerin özellikleri ve tahta çıkış şekilleri, vezir, vali ve divan işleri hakkında bilgi verilmiştir. Hukuk sistemi ve kadıların özellikleri ve yargılama şekilleri ele alınmıştır. Mervani Kürtlerinin askeri özellikleri ve ordunun kullandığı silahlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu döneme ait bina, kalıntı ve mimari eserlere ait bilgiler bu bölümde verilmiştir. Ayrıca bu dönemde yapılmış olan sur, burç, saray, mesire, kubbe, cami ve hastaneler hakkında bilgi verilmiştir. Yanı sıra, Mervani Kürtleri dönemindeki adet, gelenek, görenek ve inanışlar hakkında bilgi verilmiştir. Mervanilerdeki vakıf ve yardımlaşma, ekonomi ve ticari faaliyetler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Ezreq el-Farîqî, Tarîxu Meyyarkin, Tarih, Mervani Kürtleri

Abstract

İbnu'l-Ezrak el-Farîki lived in the 12th century Artuqid period and served in some state levels. His full name is Yusuf bin Elî bin Ezraq. Because he was from Farkin, he was called Farîqi. In 1176, he wrote his work Tarîxu Meyyafariqîn. Two manuscripts of this work are found in the British Museum in London. It gives political and cultural information about the state and emirates such as Hamdai, Buweyhi, Marwanis, Artuqids, Omayyads, Abbasids and Seljuks. It tells about these states and emirates established in Damascus, Iraq, Jazeera, Armenia and Iran. It describes their relations with each other

and with the Endulus, the Byzantines and the Fatimans. In this article, the cities and regions Îbnu'l-Ezrak el-Farîki travelled to, his duties in the state levels, his scientific personality and his work are told. In his work called Farîki Tarihu Meyyafarîkin, he gives very important information about the culture and civilization of the Marwanis. This work can contribute to many studies in this field by illuminating many aspects of this period in terms of political, sociological, architectural, legal and economic aspects. In this study, the culture and civilization established by the Marwani Kurds in Tarihu'l-Meyyafarîkin is analyzed. In this context, information about the characteristics of the amers in the administration of the state and how they came to the throne and viziers, valis and divan works is given. The legal system, the characteristics of the kadis and their ways of judging are explained. Information is given on the features of the army of the Marwani Kurds and the special weapons they used. Information about the buildings, remains and architectural works of this period are given in this section. In addition, information is given about the city walls, palaces, promenades, domes, mosques and hospitals built in this period. Besides, information is given on the customs, traditions and beliefs in the period of the Marwani Kurds. Furthermore, information is given about the foundation and cooperation, economy and commercial activities in the Marwanis.

Keywords: Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî, Tarîxu Meyyafariqîn, History, Marwani Kurds.

Destpêk

1. Jîyana Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî

Navê wî Ehmedê kurê Yusuf kurê Elî kurê Ezreq e; lê wekî Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî tê nasîn.³ Ji ber ku ji Farqînê⁴ ye jê re el-Fariqî hatiye gotin. Wekî ku Ebû'l-Fîda gotiye carinan ji dawîya peyvan hin tîp kêma dibin. Li vir jî peyva Fariqîn bûye Fariqî.⁵ Agahîyên der heqê jîyana wî de di berhemên wan dîroknasên din

3 Îbnu'l-Ezraq: *Tarîxu 'l-Fariqî*, (Thq. Bedewî Evdilletif Awad), Qahîre 1959, Teqdim, r.31.

4 Di sedsalên 4. 5. ên mîladî de navê wê wekî *Martyropolis* derbas dibe. Piştî ji aliyê Suryaniyan ve wekî *Maipherket* hatiye binavkirin. Piştî ku bi destê Femandarê artêşa Îslamê Îyazê kurê Xenem hatiye fetihkirin ji aliyê misilmanan ve wekî *Farqîn*, *Mefariqîn*, *Mifâriqîn* an jî *Meyyefâriqîn* û *Mâfârqîn* hatiye binavkirin. (Bnr. Mustafa Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyafârikîn (Silvan), Teza Doktorayê ya Neçapbûyî, Ege Üniversitesi, 2015, r.131-135.) Farqîn demekê di bin hikmê Hemdanî (980-984), Merwanî (984-1085), Selçûqî, Eyubî, Îlhânî, Aqqoyîniyan de maye. Di sala 1506an de ketiye bin hukmê Safewîyan û piştî şerê Çildêranê jî ketiye bin hikmê Osmanîyan. (Bnr. <http://www.silvan.gov.tr>. 03/07/2016) Nihî ev der dikeve navbera bajarê Batman û Amedê û navçeya Amedê ye.

5 Ebû'l-Fîda, *Teqwîmu'l-Buldan*, Daru Sadr, Beyrûd, d.t.r.279.

de derbas nabin. Di gel ku Îbnu'l-Ezreq yek ji dîroknûsên girîng tê hesibandin jî dîroknûsên wekî Îbnî Xelikan, Îbnî Şakir, Yaqût û dîroknûsên din qet qala jînenîgarîya wî nekiriye. Agahîyên der heqê jîyana wî de tenê di berhema wî de derbas dibin. Ev agahî jî di nav berhemê de berbelav in.⁶ Îbnu'l-Ezreq di Tarîxu Meyyafariqînê de dibêje: “Ez di sala 512/1119an de li Meyyafariqînê⁷ çêbûme. Hingê talîhê birca Merîxê nîşan dida.”⁸

Ji ber ku ji serê berhema wî hin rûpel kêm in navê wî wekî Îbnu'l-Ezreq li ser berhema wî nayê nivîsîn. Tenê di nava berhemê de navê bapîrê wî Ebu'l-Hesen Reîs Elîyê kurê Ezreq derbas dibe.⁹ Îbnî Şeddad di pirtûka xwe ya bi navê *el-Alaql-Xetîre* de der heqê wî de agahî dane û gotiye: “Navê wî “Ehmedê kurê Yûsuf kurê Elî kurê Ezreq”e û xwedîyê pirtûka *Tarîxu Meyyafariqîn û Amed* e.”¹⁰

Fariqî di pirtûka xwe de gelek caran behsa bapîrê xwe Ebu'l-Hesen dike. Fariqî der heqê bapîrê xwe de wiha dibêje: “Piştî ku Fexruddewle rêveberîya Merwanîyan xist destê xwe wezîr, Îbnu'l-Enbarî ji girtîgehê derxist û şand cem kalikê min Ebu'l-Hesenê kurê Ezreq ku nazirê Heskîfê bû.”¹¹ Piştî ku Fexruddewle gazî bapîrê min kir ew jî ji Heskîfê hat Meyyafariqînê û Fexruddewle hin mal û tiştên biqîmêt danê.”¹² Di cihekî din de jî Fariqî wiha behsa bapîrê xwe dike: “Fexruddewle Ebû Elî Belxî bûbû walîyê welatê Merwanîyan lê gel jê gilîdar bû. Li ser vê, lijneyek çû cem siltan ku gilîyê Ebû Elî bikin. Wê demê bapîrê min jî di nav vê lijneyê de bû.”¹³ Di cihekî de jî derbarê bapîrê xwe de dibêje: “Piştî ku siltan walîtiya welatê Merwanîyan da Amîduddewle keleha Erzenê jî de bapîrê min.”¹⁴

Îbnu'l-Ezreq di berhema xwe de ji ciwantîya xwe û vir ve hin agahî der heqê jîyana xwe de dane lê qala zaroktîya xwe nekiriye.¹⁵ Lê em ji berhema wî tê digihîjin ku “ew di serdema damezrînerê Artûqîyên Mêrdînê Necmeddîn Îlxazî de çêbûye û di serdema rêveberîya kurê Necmeddîn Tîmurtaş û nevîyê wî Necmeddîn Alp de jîyaye.”¹⁶ Ji agahîyên Fariqî tê famkirin ku ew pir gerîyaye. Bajarên Fars,

6 Awad, h.b., Teqdîm, r.31.

7 Bajarekî di navbera herêma Cezîre û Ermîyanê de ye. Hin, wê ji herêma Ermenîyan û hin ji cezîreyê dihesibînin. Dikeve rojhilatê Dîjleyê. Ji Amedê pênc fersaxan dûr e. (Bnr. Muhammed bin Evdilmunim Hîmyerî, (Thq. Îhsan Ebbas) *Rewdetu'l-Mitar fî Xeberu'l-Eqtar*; Mektebetu'l-Lubnan 1984, r.567.)

8 Fariqî, h.b., r.552.

9 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.22.

10 H.b., Teqdîm, r.22.

11 Fariqî, h.b., r.522.

12 H.b., r.522.

13 H.b., r.525.

14 H.b., r.527.

15 Awad, h.b., Teqdîm, r.31.

16 Îbnu'l-Ezraq, *Meyyafarikîn ve Amed Tarihi*, (Wer. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebîyat Fakültesi, Erzurum 1990, Teqdîm, h.b., r.10.

Ermenistan, Şam û bajarên derûdora wê, Cezîreyê û gelek cihên din ji wan cihan in ku Fariqî li wan gerîyaye. Di vê gera xwe de çûye cem rêvebirê gelek welatan¹⁷ û li van deran karmendîya dewletê jî kiriye.¹⁸

Agahîyên der heqê mirina Îbnû'l-Ezreq de negihaştine ber destê me.¹⁹ Lê li ser destxeta *Îhya'û Ulûmu'd-Dîn* a Xezalî nîşeyeke wî heye ku tê de dibêje: “Min ev berhem du caran xwendîye. Xwendina min a cara duyem di sala 577/1181ê de ye.” Ji vê nivîsê tê famkirin ku Fariqî heta vê salê sax e.²⁰

1. Bajar û Welatên ku Fariqî li Wan Gerîyaye

Îbnû'l-Ezreq li gelek bajar û welatan gerîyaye. Wî serpêhatî û nêrînên xwe yê der heqê van cihan û tîştên ku li van deran dîtine di Tarîxu Meyyafariqînê de nivîsîne. Li gorî neqla Îbnû'l-Ezreq ew di sala 529/1134an de cara pêşî ji Meyyafariqînê derketiye çûye Mêrdînê. Di sala 531/1136an de jî çûye Cezîreyê û ji wir di ser Nisêbînê re dîsa vegerîyaye Meyyafariqînê.²¹ Piştra ji wir çûye Amedê û heta dawîya sala 533/1139an li Amedê maye. Di meha zilhicayê²² de pêşî çûye Mûsilê hinekî li wir maye û di 534/1139an de di meha Rebûlewê²³ de çûye Bexdayê û şeş mehan li wir maye. Li Bexdayê dema mehra Xelîfe Muqtefi û Fatma Xatûna keça Siltan Mihemmed li Babû'l-Hicreyê hatiye birin, Îbnû'l-Ezreq jî li wir e.²⁴ Di nav van gerên wî de çûyîna wî ya Bexdayê pir girîng e. Lewra bandora gera wî ya li Bexdayê hem li ser zanyariya wî hem jî li ser bûyerên ku di pirtûka xwe de nivîsîne heye.²⁵ Lewra Fariqî li Bexdayê gelek alim û zana nas kirine û ji wan ders wergirtiye.²⁶

Fariqî di sala 535/1140ê de dîsa vegerîyaye Meyyafariqînê û ji wir çûye Mêrdînê û demekê li wir maye û paşê ji wir çûye Mûsilê heta sala 546/1151ê li vir maye.²⁷ Ji Mûsilê di ser Xelatê re veegerîyaye Mêrdînê û heman salê dîsa çûye Bexdayê.²⁸

17 Awad, h.b., Teqdîm, r.32.

18 H.b., Teqdîm, r.35.

19 Savran, h.b., Teqdîm, r.17.

20 A.Hand List of the Arabic Mss, II, 56, Nimreya destxetê: 3376, v.233a. Vgh. Savran, h.b., Teqdîm, r.17.

21 Fariqî, h.b., r.575-577.

22 Di salnameya Koçî de meha 12. (Bnr. <http://www.nenedirvikipedia.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

23 Di salnameya Koçî de meha 3. (Bnr. <http://www.nenedirvikipedia.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

24 Fariqî, h.b., r. 534, 580.

25 Awad, h.b., Teqdîm, r.39.

26 H.b., Teqdîm, r.33-34.

27 Savran, h.b., Teqdîm, r.13.

28 Fariqî, h.b., r.580.

Heta serê meha Receba²⁹ sala 547/1152an li Bexdayê maye û ji wir di ser Mûsilê re vegeŕiyaye Meyyafariqînê.³⁰

Piştî mirina Husameddîn di sala 548/1153yan de Îbnu'l-Ezreq çûye Tiffîsê ketiye xizmeta Dimîtrîyê qralê Exbazê.³¹ Fariqî di rêwîtiya Dimîtrî de ya ku heftê rojî dom kiriye cih girtiye û bûyerên ku di vê rêwîtiyê de qewimîne di pirtûka xwe de nivîsîne.³² Di nav van rêwîtiyên Fariqî de cihekî taybet ê rêwîtiya wî ya Gurcistanê heye. Lewra di pirtûka xwe de der heqê kevneşopî û pergala vî welatî de gelek agahî dane. Di nav van agahîyan de behsa hin bûyerên ku di navbera qralê Gurcistan û hin hikumdarên misilmanan de derbas bûne, kiriye. Ji ber ku ev agahî di tu berhemên din de derbas nabin pir biqîmet in.³³

Îbnu'l-Ezreq di sala 549/1154an de ji Tiffîsê vegeŕiyaye û çûye Xelatê. Fariqî vê vegeŕa xwe ya ji Tiffîsê wiha vediguhêze: “Ez ji Xelatê hatim welatê Romê, li vir Nizamedînê kurê Danişmend xwest ku ez li cem wî bimînîm lê min ev daxwaza wî nepejirand û ji wir ez di ser Ercîş,³⁴ Bergirî, Newşehir, Qutûr, Xoy Merend, Tebrîz, Zenkan û Nehrê re derbasî Reyê³⁵ bûm û piştra jî çûm Meyyafariqînê.”³⁶

Di sala 558/1162yan de dema ku Siltan Arslanşah û hêzên misilmanan ên din Gurcî têk birin, Îbnu'l-Ezreq hatiye Xelatê û ji wir jî çûye Bedlîsê. Fariqî bûyereke wê serdemê ya ku piştî vê serkeftina misilmanan wiha neqil kiriye: “Piştî vê serkeftîna sê sed dewar hat serjêkirin û goştê wan li feqîran hat belavkirin û Xelat hat xemilandin.”³⁷

Îbnu'l-Ezreq di sala 563/1168an de di ser Riha, Minbiç, Heleb³⁸ û Humusê re çûye Şamê.³⁹ Li gorî neqla Fariqî wextê bavê Selahedînê Eyyubî 24ê Cemazîyulewwela⁴⁰ di sala 565/1169an jî Şamê çûye Misrê cem Selahedînê

29 Di salnameya Koçî de meha 7. (Bnr. <http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

30 Fariqî, h.b., r.597.

31 H.b., r.600.

32 H.b., r.558.

33 Awad, h.b., Teqdim, r.41.

34 Bajarekî dîrokî ye, nêzî bajarê Xelatê yê li derdora Ermenîya mezin e. Piraniya gelê wê fileh in. (Bnr. Yaqût el-Hemawî, Mucemu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd 1977, C.1, r.144.)

35 Bajarekî navdar e ji bajarên sereke tê hesabandin. Bajarekî bixêrûbêr e û têr mewe ye. Betlîmos gotiye: Dirêjahîya Bajarê Reyê heştê û pênc pile ye. (Bnr. Yaqût, h.b., C.3, r.106 – 107.)

36 Fariqî, h.b., r.609.

37 H.b., r.625.

38 Bajarekî gewre ye xwedî xêrûber e, Zûcacî gotiye: Ji ber ku Hz. Îbrahîm pezê xwe li vir didot û ew şîr li kesên herêmê digerland. Navê vir bûye Heleb. (Bnr. Yaqût, h.b., C.2, r.282 – 290.)

39 Fariqî, h.b., r.641.

40 Di salnameya Koçî de meha 6. (Bnr. <http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri.11/07/2016>.)

Eyyubî, Fariqî li Şamê ye.⁴¹ Dîsa dema ku Fariqî li Şamê ye di 22yê Şewala sala 565/1170yê de erdhejek li Şam û bajarên derûdora wê çêbûye. Îbnu'l-Ezreq di Tarîxu Meyyafariqînê de bi awayekî berfireh qala vê erdhejê kiriye û der heqê wê de agahî dane.⁴² Fariqî di 13ê Cemazîyulewwela sala 566/1170yê de ji Şamê vegeyriyaye Meyyafariqînê.⁴³

Îbnu'l-Ezreq di sala 568/1172yan de li Bexdayê ye lewra di vê dîrokê de çûye ser gora helbestvanê navdar Reîs Evdillâh el-Huseyinê kurê Heccac.⁴⁴

3. Peywirên Fariqî yên di Rêvebirîya Dewletan de

Îbnu'l-Ezreq hîn di ciwanîya xwe de dest bi xebata di karê dewletê de kiriye.⁴⁵ Di sala 543/1148an de karê serperîştîya weqfên derveyê bajarê Meyyafariqînê kiriye.⁴⁶ Piştî vê peywira xwe li Şamê jî rêvebirîya weqfan kiriye. Fariqî wergirtina vê peywira xwe wiha tîne ziman: “Di nivê meha Şebanê⁴⁷ de ez ji Meyyafariqînê di ser Riha, Minbîc, Heleb, Himis û Hemayê re derbas bûm û di hivdehê Remezane de gihame Şamê. Li wir ez çûm cem serokê qazîyan Mewla Kemaleddîn Îbnu's-Şarezorî û wî nazirtîya vir dîsa⁴⁸ da min û ez li Şamê mam.”⁴⁹

Îbnu'l-Ezreq di xizmeta Seîd Husameddîn de jî hin kar û peywir anîne cih lewra di sala 542/1147an de Husameddîn xwestiye pereyên sifir çap bike û Îbnu'l-Ezreq jî bo derxistina van pereyan çûye Madenê û jê re sifir kiriye.⁵⁰

Ji keynî van peywiran Îbnu'l-Ezreq carinan li cem hin rêvebirên dewletê cih girtiye û peywirên girîng wergirtine. Îbnu'l-Ezreq dibêje: “Ez di sala 544/1149an de li Mûsilê jî bo firotina hesin di xizmeta Husameddîn de bûm.”⁵¹ Dema Husameddîn mir, ez di sala 548/1153yan de li welatê Gurcan ketim xizmeta Melikê Exbaz Dimîtrîyê kurê Dawid.”⁵²

Piştî ku di navbera Necmeddîn Îlxazî û Dimîtrî de Şerê Tiflîsê derketiye Îbnu'l-Ezreq çûye Gurcistanê. Ji gotinên wî tê famkirin ku ew pir nêzî Dimîtrî ye û qedr û qîmeta wî li cemê heye. Lewra dema Fariqî û Dimîtrî bi hev re di rêwîtiyekê

41 Fariqî, h.b., r.644.

42 Ji bo agahîyên der heqê vê erdhejê de (Bnr. Fariqî, h.b., r.645.)

43 Fariqî, h.b., r.648.

44 H.b., r.594.466.

45 Awad, h.b., Teqdim, r.31.

46 Fariqî, h.b., r.593.

47 Di salmameya Koçî de meha 8. (Bnr. <http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri.11/07/2016.>)

48 Ji ber bikaranîna vê peyvê ورد الي: «li min hat vegeandî» mumkun e ku berî niha jî Fariqî ev peywir li Şamê wergirtibe û ev wergirtin ya cara duyem be. (Bnr. el-Xûlî&Baluken, Tarîxu'l-Meyyafariqîn, Jêrenot: 1, r.641.)

49 Fariqî, h.b., r.641.

50 H.b., r.589.

51 H.b., r.594.

52 Fariqî, h.b., r.600.

de ne û hatine cem kelehê asê Dimîtrî ji Fariqî re gotiye: “Di vê kelehê de leşkerekî Îlxazî heye, here pê re biaxive ka ji ku ye.” Fariqî xistiye dilê xwe ku ji qral bixwaze ku vî leşkerî azad bike. Lê ji ber ku li welatê qral gengeşiyek dest pê kiriye wî serê sibehê bi lezgînî leşkerên xwe rakirine û ji wir çûye. Loma jî Fariqî derfeta dîtina vî kesê girtî bidest nexistiye.⁵³

Li gorî ku Fariqî dibêje Dimîtrî gelek qencî bi misilmanan dikir û qedr û qîmetê dida alim û ehlê tesewifê. Ev qedr û qîmetê ku Dimîtrî dida di navbera misilmanan de jî nehatibû dîtin. Fariqî bûyereke ku taybetîya wî nîşan dide wiha anîye ziman: “Rojeke înê Dimîtrî çû mizgeftê û li temamê xutbeyê guhdarî kir û dema derket derve jî ji bo xêra mizgeftê du sed dînar dan.”⁵⁴

Îbnu'l-Ezreq di sala 549/1154an de ji xizmeta Dimîtrî derketiye û çûye Xelatê.⁵⁵ Di sala 567/1166an de jî çûye Meyyafariqînê û dest bi karê serperîştîya weqfên Meyyafariqînê kiriye.⁵⁶

4. Kesayeta Fariqî ya Ilmî û Berhema Wî

“Îbnu'l-Ezreq di vê pirtûka xwe de di warê dîrok, erdnîgarî, tefsîr û edebîyatê de ji gelek pirtûkan sûd wergirtiye û ji wan agahî veguhestine. Ev jî nîşan dide ku Fariqî xwedî çandê dewlemend, ilmekî kûr û nêrîneke berfireh e.”⁵⁷

“Piştî salên ciwanîya xwe Îbnu'l-Ezreq çûye Bexdayê û li wir ilmên wekî Quran, fiqh, feraîz, zimanzanî, hedîs û tefsîrê xwendine û li dersên gelek zana û muderîsan guhdarî kiriye. Fariqî Quran li cem Şêx Ebû Muhammedê kurê Bintuşêx, Şêx Evdilwehab Hefaf, Ebû Mensûr er-Rezaz; zanyarîya feraîzê⁵⁸ li cem Şêx Ebu'l-Mîzaferê kurê Şehrezorî Atar; zanyarîya rêzîmanê li cem Şêx Ebû Mensûr Cewaliqî û zanyarîya hedîsê jî li cem Îbnî Semerkandî, Evdilwehab Enmatî û Qazî Ebû Bekir xwendine.⁵⁹ Ji xeynî van ji alimên mezin ên wekî Waiz Ebbadî û Xeznewî ders wergirtine û di sohbet û civatên wan de cih girtiye. Di gel zanebûna wî ya van zanyarîyên din wisa xuya dike ku kêfa Ezreq bêtir ji zanyarîya dîrokê re hatiye û nivîsîna dîrokê bijartiye.”⁶⁰

Îbnu'l-Ezreq Tarîxu Meyyafariqîn nivîsiye û ji xeynî vê berhema wî tu agahî li ser hebûna berhemeke wî ya din li ber destan tune ye.

53 H.b., r.558.

54 H.b., r.559.

55 H.b., r.609.

56 Fariqî, h.b., r.638.

57 Awad, h.b., Teqdîm, r.19.

58 Ew zanist e ku piştî mirina mirovekî rêûrêbaza belavkirina vî mîratê li gorî hiqûqa Îslamê şîrove dike. (Mustafa Korkamaz Buhari, Îslam Miras Hukuku, Özcan ofset Matbaacılık, Gaziantep 2016, r.1.)

59 Fariqî, h.b., r.580-581; Awad, h.b., Teqdîm, r.34.

60 Awad, h.b., Teqdîm, r.33-34.

1. Taybetî û Girîngîya Tarîxu Meyyafariqînê

Destxeta Tarîxu Meyyafariqînê di muzeya British a li Londonê de ye. Li heman Muzeyê du nusxeyên berhemê hene. Ya yekem di beşa destxeta *Opb And Mss* bi nimreya *Or.5803*an tomarkirî ye û ji 400 rûpelî pêk tê û tê de bûyerên heta sala 572/1176an hatine vegotin. Nusxeya duyem jî di heman cihê de bi nimreya *Or.6310*an tomarkirî ye. Ev vusxe jî ji 276 rûpelan pêk tê û tê de bûyerên heta sala 560/1164an hatine vegotin.⁶¹ Li gorî agahîyên ku di beşa pêşî ya Tarîxu Meyyafariqînê de derbas dibin Fariqî di sala 572/1176an ev berhem nivîsîye.”⁶²

Girîngîya vê pirtûkê di warê avahîsazî, erdnîgarî, aborî, dîrok û ziman de ji bo lêkolîneran heye û wekî belgenamê ye ku agahîyên balkêş li ser gelek şûnwaran dide. Hin ji wan şûnwaran niha jî hene û hin ji wan jî negihane roja me. Cihin jê wî bixwe dîtine û agahîyên hinan jî “ji wan pirtûkên din ên wekî *et-Teş'îs*⁶³ wergirtine.”⁶⁴ Girîngîyeke din a vê berhemê jî ev e: Fariqî li gelek cih û welatan gerîyaye û bûyer û karesatên ku li van welatan qewimîne di berhema xwe de nivîsîne. Ji hêla aborî ve jî girîngîyeke wê heye. Lewra tê de agahîyên der heqê dahatuyên wê serdemê yên hin herêman û derxistina pereyan de hene. Girîngîyeke wê ya din jî ji hêla dîrokê ve ye ji ber ku Îbnu'l-Ezreq qala dîroka Meyyafariqînê û hin hûrgilîyên der heqê avahîyên wê de kiriye. Herwiha der heqê serdema Hemdanîyan, Buweyhîyan, Merwanîyan û Artûqîyan de jî agahî dane.

Ev pirtûk di warê ziman de jî xwedî girîngîyekê ye. Lewra rewşa pêşveçûnên rêziman û nûjenkirina hin têgehên hevedûdanî yên vê serdemê nîşan dide. Herwiha diyarbûna bandora zimanê herêmî di pirtûkê de xuya dike. Dîsa ev pirtûk pevguhertinên di navbera zimanên hemdem û erebîkirina hin peyvên de nîşan dide.⁶⁵

Îbnu'l-Ezreq di rêvebirîya karên dewletê yên girîng de cih girtiye û ji ber vê taybetîya wî tiştên ku di serdema xwe de nivîsîne wekî belgeyên fermî ku bi destên rayedarên dewletê hatine nivîsîn, tînin hesabandin. Li ser vê yekê jî em dikarin bibêjin ku ev berhema wî wekî belgeyeke fermî ya dewletê ye û ji aliyê dîrokî ve pir girîng e.”⁶⁶

Herêma Rojhilata Navîn ji aliyê rojhilat ve bi êrîşa moxolan re rû bi rû maye û ji aliyê rojava ve jî ji ber êrîşên xaçperestan gelek karesat hatine serê wê û wêran bûye. Ji ber vê hindê berhemên ku di sedsala VII/XIIan de der heqê vê herêmê de hatine nivîsîn û gîhaştine roja me pir hindik in. Loma jî hebûna vê berhemê

61 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.7,12.

62 Fariqî, h.b., r.102.

63 Teş'îs peyveke suryanî ye. Navê pirtûkeke dîrokî ye ku dîroka Meyyafariqînê ya berî Îslamê vedibêje. (Bnr. El-Xûlî&Baluken, h.b., Jêrenot:1, r.103.)

64 el-Xûlî&Baluken,h.b., Teqdîm, r 103.

65 H.b., Teqdîm, r.68-79.

66 Awad, h.b., Teqdîm, r.4.

tişteki biqîmet e. Herwiha ji ber ku di vê berhemê de agahîyên bêhempa yên der heqê Anadolê û dîrok û erdnîgariya Rojhilata Navîn de hene berhemeke girîng û hêja ye.⁶⁷

Îbnu'l-Ezraq der heqê gelek eşîr û xanedanên kurdan de agahî dane. “Ji nav van ên ku bi awayekî gelek berfireh û hema bêje sal bi sal Îbnu'l-Ezraq agahî der heqê wê de dane Merwanî ne.”⁶⁸

Taybetîyeke din a vê berhemê ji ew e ku Îbnu'l-Ezraq wekî hin nivîskarên din ev berhema xwe ne li ser daxwaza siltanekî û xelîfeyekî yan ji hevalên xwe nivîsiye. Wî berhema xwe ji bo xwe, ji bo zanîna dîrokê ku pê re mijûl dibû û jê hez dikir, nivîsiye. Yanî vê hezkirina wî ya ji Meyyafariqînê berhemeke wiha giranbiha pê daye nivîsîn.⁶⁹

Hin berhemên dîroki yên kevin ku negihaştine roja me, navên wan di vê berhemê de derbas dibin û ji van berheman agahî hatine wergirtin. *Tarîxa Mûsilê* ya Mihemedê kurê Elî Şimşat û *Dîroka Bexdayê* ya Teyfûrê kurê Ebî Tahir ji van berheman in.⁷⁰ Ev jî girîngîyeke din a vê berhemê ye. Lewra bi xêra vê pirtûkê haya me ji van berheman çêbûye.

Gelek dîroknûsên piştî Îbnu'l-Ezraq ji pirtûka wî sîd wergirtine. Bêguman ev rewş jî qîmeta vê berhema wî nîşan dide. “Sibt Îbnu'l-Cewzî di pirtûka xwe ya bi navê *Mîratu'z-Zeman* de, Îbnu'l-Edîm di pirtûka xwe ya bi navê *Buxye't-Teleb fi Tarîxî Heleb* de, Îbnu'l-Xelikan di pirtûka xwe ya bi navê *Wefayatu'l-Ayan* de, Îbnî Şeddad di pirtûka xwe ya bi navê *el-Alaqu'l-Xetîre fi Zikrî Umerai's-Şam we'l-Cezîre* de, Zehebî di pirtûka xwe ya bi navê *Tarîxu'l-Îslam* de, Safedî di pirtûka xwe ya bi navê *Sahîbu'l-Wafî bi'l-Wefeyat* de, Îbnî Kesîr di pirtûka xwe ya bi navê *el-Bîdaye we'l-Nîhaye* de, Rizqillah bîn Yûsuf di pirtûka xwe ya bi navê *Şûeraû'n-Nesraniyye* de, Îbnu'l-Qelansî di pirtûka xwe ya bi navê *Zeylu Tarîxî Dimeşq* de⁷¹ Îbnu'l-Esîr, di pirtûka xwe ya *el-Kamîl fi't-Tarîx* de, Yaqut el-Hemawî di pirtûka xwe ya bi navê *Mucemu'l-Buldan* de, Aynî di pirtûka xwe ya bi navê *Tarîxu'l-Aynî* de ji pirtûka Îbnu'l-Ezraq gelek agahî neqil kirine. Ji van kesan Îbnu'l-Esîr ev agahîyên xwe yên ku ji Ezraq girtine bi şewaza xwe şîrove kirine û tiştin li wan zêde kirine. Lê wan kesên din gotinên Ezraq rasterast neqil kirine. Kesên wekî Îbnî Xelikan, Sibt Îbnu'l-Cewzî û Îbnî Şeddad wextê agahî ji pirtûka wî veguhestine wekî çavkanî behsa pirtûka wî jî kiriye. Lêbelê kesên

67 Ercan Gümüş, “İbnü'l-Ezraq Ve Eseri Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme, E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, ISSN: 1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, r.4.

68 Necip Mansız, İbnü'l-Esîr’in el-Kamîl fit’t-Tarih Adlı Eserine Göre Kürtler ve yaşadıkları Bölgeler, Teza Lisansa Bilind a Neçapbûyî, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2015, r.120.

69 Awad, h.b., Teqdîm, r.12.

70 H.b., Teqdîm, r.14.

71 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.64-66.

wekî Îbnu'l-Esîr û Yaqut el-Hemawî di van veguhestinên xwe de qet navê Îbnu'l-Ezreq negotîne.”⁷²

Di nav van çavkanîyan de ji du berhemên ku agahîyên berfireh didin yek jê ya Îbnu'l-Esîr e. Li gorî Mansız Îbnu'l-Esîr di berhema xwe de ji damezrandina Mîrnişîna Merwanîyan heta hilweşîna wan agahîyên giring dide û wî ev agahîyên xwe hemû ji Îbnu'l-Ezraq wergirtine.⁷³

2. Naveroka Tarîxu Meyyafariqînê

Ji ber ku navê berhemê Tarîxu Meyyafariqîn e dibe ku wekî berhemeke ku tenê der heqê bajarê Meyyafariqînê de hatibe nivîsîn xuya bike. Lêbelê di vê berhemê de agahîyên çandî û siyasî yên serdemên kevin û bi taybetî jî yên sedsala VI/XIIan ku Îbnu'l-Ezreq tê de jîyaye hene. Herwiha ev pirtûk behsa tevgerên mîr, wezîr, siltan û aliman dike û der heqê gelek welatan de agahîyan dide. Ji xeynê vê hin kevneşopîyên welatê ku Fariqî li wan gerîyaye jî di berhemê de hatine nivîsîn. Dîsa ev berhem behsa dewleta Emewîyan, xelîfeyên wan, pirsgerêkên nav dewleta wan û têkilîyên wan ên bi derûdorê re dike. Hewiha der heqê dewleta Ebbasî û xelîfeyên wan û rayedarên dewleta wan de jî agahîyan dide. Li ser mîrnişînan û dewletên wekî Selçûqî, Merwanî, Atabeg û Artûqîyan ku li Şam, Iraq, Cezîre, Ermenistan û Îranê hatine damezrandin disekine. Têkilîyên van dewletan ên bi hev re û yên bi Endulus, Fatîmî û Bizansîyan re tîne zîmên.⁷⁴

Ji ber ku ev ev berhem bi awayekî giştî li ser dîroka dewletên rojhilata navîn hatiye nivîsîn û bi taybetî di warê dîroka rojhilat û başûrê rojhilatê Anadolê de gelek agahîyan dide bala lêkolîneran dikişîne ser xwe.⁷⁵

“Em ji berhemê têdigihîjin ku Fariqî berhema xwe kiriyê sê cild. Ji ber ku di pirtûka xwe de wextê hin mijaran vedibêje gotiye: ‘Me di cilda yekê an jî ya duyem de qala vê mijarê kiriyê.’ Lêbelê heta niha em di pirtûkxaneyan de rastî van cildên din nehatine.”⁷⁶ “Dibe ku di cildê yekê de dîroka berî Îslamê û destpêka afirandinê, di cildê duyem de dîroka Îslamê û Pêxemberê dîne Îslamê vegotibe.”⁷⁷ Lewra pirtûkên dîrokî yên serdema navîn bi gelemperî bi vî awayî hatine nivîsîn.

Mijarên pirtûkê di bin van beşan de kom dibin: Beşa yekem behsa xîlafeta Emerê kurê Xetab,⁷⁸ beşa duyem behsa rêvebirîya Muawîye,⁷⁹ beşa sêyem behsa destpêka

72 Awad, h.b., Teqdim, 22-23.

73 Mansız, h.b., r.120.

74 Awad, h.b., Teqdim, r.1-2.

75 Gümüş, h.g., r. 13.

76 Savran, h.b., Teqdim, r.1.

77 el-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdim, r.66.

78 H.b., r. 83-215.

79 H.b., r. 217-330.

xîlafeta Benî Ebbas,⁸⁰ beşa çarem behsa destpêka rêvebirîya Hemdanîyan,⁸¹ beşa pêncem behsa destpêka rêvebirîya kurdan li Meyyafariqînê⁸² û beşa şeşem behsa rêveberîya Necmeddîn Xazî û bidestxistina wî ya Meyyafariqînê⁸³ kiriye. Ji xeynî van agahîyên dîrokî, Îbnu'l-Ezreq di berhema xwe de behsa mijarên çand û şaristanîyê jî kiriye û di vî warî de agahîyên berfireh dane.

3. Çavkanîyên Tarîxu Meyyafariqînê

Tê famkirin ku Îbnu'l-Ezreq di nivîsîna vê berhemê de agahîyên xwe ji sê çavkanîyan bi dest xistine: Ji ayetên Quranê û hedîsan, ji berhemên berî xwe yê dîroknasan, tefsîrnûs, erdnasan û ji kesê alim û zana wergirtine. Ji xeynî van, çavkanîya wî ya sereke ew agahî û tecrûbe ne ku di seranserê gera xwe de bi dest xistine. Lewra Îbnu'l-Ezreq, di pêvajoya gera xwe de bi kesên zana, waîz, beg û qralan re hevpeyvîn kiriye û der heqê zanîn û çandê de pirs ji wan kirine.⁸⁴ Wekî mînak wextê di sala 534/1139an de çûye Bexdayê û ji bo agahîyên der heqê şerê ku di navbera Siltan Mesûd û xelîfeyê Bexdayê de hîn bibe çûye cem Abdulkerîm el-Enbarî û ev agahîjê neqil kirine û nivîsîne.⁸⁵ Dîsa Fariqî dibêje: “Di sala 547/1152yan de ez li Bexdayê bûm û çûm cem Qudbeddînê Waîz û demekê li cem wî mam û ez jê gelek tiştan hîn bûm.”⁸⁶

Îbnu'l-Ezreq hin agahîyên xwe jî ji gotinên bavê xwe ku wî jî ji Ebu'l-Hesenê kurê Ezreq ango ji bapîrê Fariqî bihîstibûn neqil kirine. Agahîyeke ku ji gotinên bavê xwe neqil kiriye wiha tîne ziman: “Bavê min di vê mijarê de ji rehmetîyê bapîrê min neqil kir. Bapîrê min gotiye: ‘Wextê ez li Heskîfê nazîr bûm Fexruddewle Îbnî Cehîr ji min re got ku piştî gotinên falbaz sitendina vî welatî ket dilê min û di dema Mensûrê kurê Nizamedîn yê nevyê Nesruddewle de min ev derfet bi dest xist.’”⁸⁷

Li gorî Savran, Fariqî, heta beşa Artûqîyan ji çavkanîyên nivîskî û rîwayetan sîd wergirtiye û ji beşa Artûqîyan û vir ve di pirtûka xwe de bêtir cih daye bûyerên ku rastî wan hatiye.⁸⁸ Ji ber ku di serdema Artûqîyan de Fariqî dijî û di rêvebirîya dewleta Artûqîyan de cih girtiye.

80 H.b., r. 337-415.

81 H.b., r. 418-444.

82 H.b., r.449-705.

83 H.b., r. 663-695.

84 Awad, h.b., Teqdim, r.13.

85 Fariqî, h.b., r.567-568.

86 H.b., r.596.

87 H.b., r.503.

88 Savran, h.b., Teqdim, r.18.

Bi giştî çavkanîyên ku Îbnû'l-Ezreq ji wan sûd wergirtine ev in:

“*Futuhu'l-Buldan* a Belazûrî yek ji wan çavkanîyan e ku Îbnû'l-Ezreq jê sûd wergirtiye. Dema ku Fariqî behsa şerê Qadîsiyeyê yê di serdema Emerê kurê Xetab kiriyê ji vê berhema agahî wergirtine. Berhema duyem a ku Fariqî jê sûd wergirtiye û jê agahî dane pirtûka bi navê *et-Teşîs* e. Ev pirtûk li keşîşxaneyê hikumdarîyê ya bajarê Meyyafariqînê bû û ji sûryanî ber bi erebî ve hatibû wergerandin. Der heqê vê pirtûkê de Fariqî wiha dibêje: ‘Ez pê hesiyam ku li keşîşxaneyê hikumdarîyê pirtûkeke bi navê *et-Teşîs* heye û qala vî bajarî û avakirina vê keşîşxaneyê dike. Ez çûm min ev pirtûk ji vê keşîşxaneyê anî û min bir cem zilamekî fileh. Vî kesê fileh dixwend û wateya wê bi erebî ji min re digot.’”⁸⁹

“Fariqî ji pirtûka Îbnî Kuteybe ya bi navê *Kitabu'l-Mearîf* jî sûd wergirtiye û dema der heqê Miawîye, Emewî û Ebbasîyan û xelîfeyên wan de agahî dane ev pirtûk wekî çavkanîyekê nîşan daye. Pirtûkeke din a ku Îbnû'l-Ezreq agahî jê neqil kirine *Tarîxu Bexdad* e. Ev pirtûk a Teyfûrê kurê Ebî Tahir e. Fariqî der heqê Emewî û kirinên wan ên nebaş de ji vê pirtûkê agahî wergirtine û neqil kirine. Îbnû'l-Ezreq ji *Tarîxu'l-Musul* a Mihemedê kurê Elîyê Şimşatî ku di sala 440/1049an de hatiye nivîsîn agahî wergirtine. Wî agahîyên der heqê şerê faris û roman, standina faris û roman a bajarên Diyarbekirê, Dîyarîrebîa û bajarê Meyyafariqînê û mayîna Meyyafariqînê ya di bin hikmê Kîsra Kubazê hikumdarê Sasanî yê (Bz)19. de ji pirtûka Dînewerî ya bi navê *el-Exbarû't-Tîwal* wergirtiye. Fariqî der heqê misilmanên pêşî, Hz. Emer, Elî, Fatîma û yên der heqê bilindbûna meqamê Hz. Hesen û Hiseyîn de ji *Tefsîru'l-Wehîdî* agahî wergirtine. Tefsîrên din ên ku Fariqî hin agahî ji wan wergirtine *Tefsîru'l-Salebî* û *Tefsîru'l-Evdilwehab* in. Fariqî mijarên der heqê zilm û zordestîya xelîfeyên Emewî û alozîyên di serdema xelîfe Hz. Osman de ji van her du tefsîran wergirtine. Dema Îbnû'l-Ezreq behsa xelîfeyên Ebbasîyan û dewlemendîya dewleta wan kiriyê ji berhema Sûlî ya bi navê *Tarîxu'l-Sûlî we Ewraqû'l-Sûlî* sûd wergirtiye û dema ku qala Yezîdê kurê Miawîye û mirina wî kiriyê ji berhema Ebû'l-Ferec el-Îsfehanî ya bi navê *el-Exanî* hin agahî wergirtine. Îbnû'l-Ezreq ji pirtûkên gelek tefsîrnûs û zimanzanan ên wekî *Sabiî*, *Îbnû'l-Şecerî* û *Haqîz bîn Asakîr* agahî wergirtine. Ji xeynî van, ji gelek pirtûkên din jî sûd wergirtiye lêbelê der heqê wergirtina van agahîyan de çavkanî nedane. Tenê gotiye: ‘Di hin pirtûkan de wiha nivîsandiye, min wiha dîtiye.’”⁹⁰

Fariqî agahîyên ku ji van pirtûkan wergirtine rasterast nenivîsîne tenê yên ku bi mijarê re têkildar in şîrove kirine û kurteya wan nivîsiye. Di van şîroveyan de ev agahî nîrxandine û alîyê wan ên rast û şaş jî vegotine.⁹¹

89 Awad, h.b., Teqdîm, r.15

90 H.b., Teqdîm, r.15-19.

91 Savran, h.b., Teqdîm, r.18; Awad, h.b., Teqdîm, r.20.

4. Rêbaza Tarîxu Meyyafariqînê

Îbnu'l-Ezreq di nivîsîna vê berhema xwe de çar rêbazên sereke bi kar anîne. Berhemên nivîskî yên berî xwe xwendine, li rîwayetên mirovan û şahîdên bûyeran guhdarî kiriye û herwiha ji bûyer û rûdanên ku di gerên xwe de dîtine sûd wergirtiye.⁹²

Îbnu'l-Ezreq di vê pirtûka xwe de wekî piranîya dîroknûsên rojhilat û rojavayî bi destpêkeke berfireh dest bi berhema xwe kiriye. Di pirtûka xwe de agahîyên berfireh ên sedsalên berê yên der heqê mijarên ku vegotine de dane.⁹³ Wî bi rêbaza kevneşopîyeke îslamî ji afirandina mirovan dest bi nivîsînê kiriye û heta serdema xwe hatiye.⁹⁴

“Zimanê berhemê erebî ye û li gorî Awad di warê ferheng, rêziman û rastnivîsa erebî de di pirtûkê de hin şaşî hene. Awad sedemê van şaşîyan wiha tînê ziman: “Xuya ye kesê ku ev nusxe nivîsîye ji wan nivîsvanan e ku nivîsa wan xweşik e; lê wateya tiştên ku dinivîsin nizanin. Tê famkirin ku ev pirtûk ji aliyê nivîsvanekî tirk ve hatiye îstînsaxkirin.”⁹⁵

“Îbnu'l-Ezreq dema behsa serdemên kevin kiriye neketiye hûrgilîyan û ev mijar bi kurtayî vegotine. Mesela dema behsa serdema çar xelîfeyên Îslamê kiriye li ser feth û guherînên wan ên di warê aborî û rêvebirîyê de nesekinîye. Mesela bi kurtayî behsa dîroka Emewî û Ebbasîyan kiriye. Ji ber vê yekê jî mirov dikare van hêlên wê wekî qelsîyeke pirtûkê bihesibîne. Her çiqas Îbnu'l-Ezreq bi berfirehî li ser van mijaran nesekinî be jî gelek tiştên ku di pirtûkên dîrokî yên berfireh ên dîroknûsên wekî Îbnu'l-Esîr, Îbnî Şeddad, Ebu'l-Fîda de tunin di berhema wî de derbas dibin.”⁹⁶

5. Xebatên Ku Heta Niha li ser Tarîxu Meyyafariqînê Hatine Kirin

Heta niha li ser Tarîxu Meyyafariqînê hin xebat hatine kirin. Xebata pêşî ya li ser vê pirtûkê ku tê zanîn a Henry Frederîk Amdroz e. Piştra Vladimir Mînorsky li serê xebitîye. Piştî van rojhilatnasan Bedewî Evdilletîf Awad beşa Merwanîyan weşandiye û Mehmet Emîn Bozarslan ev xebata Awad wergerandiye tirkî. Piştî Bozarslan Ahmet Savran ji beşa ku der heqê Artûqîyan de ye wergerandiye tirkî. Lê cara pêşî ev pirtûk bi temamî ji hêla Karim Farouk û Yusuf Baluken ve hatiye weşandin.

92 H.b., Teqdîm, r.18.

93 Awad, h.b., Teqdîm, r.1.

94 Savran, h.b., Teqdîm, r.1.

95 Awad, h.b., Teqdîm, r.5-6.

96 H.b., Teqdîm, r.14.

Di vî warî de teblîxeke Ali Sevîm jî di Kongreya Dîroka Tirkan a VI de li ser weşana Tarîxu Meyyafariqînê ya ku ji hêla Awad ve hatiye weşandin heye.⁹⁷

Ji xeynî van xebatan “Elî Emîrî di pirtûka xwe ya bi navê “*Wilayetu’ş-Şarqiyye*”de der heqê vê berhemê de wiha nivîsîye: “Di sala 1895an de dema ez li Erziromê defterdar bûm, endamê meclîsa revebirîya Erziromê Alemdarzade Derwîş Efendî ji min re got ku berhemek der heqê vê herêmê de heye. Lê Huseyin Paşa hat cem min û got ku ev berhem ne li ser Erziromê lê li ser Diyarbekir û Meyyafariqînê ye. Dema bav û kalên min hatine van deran wan bi xwe re anîye û ev berhem niha li cem Mele Resûl e.” Li gorî Elî Emîrî ev berhem, Tarîxu Meyyafariqîn a Îbnu'l-Ezreq e. Elî Emîrî nêzî bîst û pênc salan li pey şopa vê pirtûkê ketiye lê bi dest nexistiye.⁹⁸

5.1. Xebatên Amedroz û Mînorsky

Ev xebat ji du nivîsên Rojhilatnasê Îngîlîz Amedroz ên ku di rojnameya bi navê Jurnal a Cemîyeta Asyayê de hatine weşandin û hin lêkolînên kurt ên ku ji hêla rojhilatnasê wekî Mînorsky ve hatine kirin pêk tên. ⁹⁹

Amedroz di sala 1902yan de gotereke bi navê *The Journal of the Royal Asiatic Society*¹⁰⁰ weşandiye. Wî di vê gotarê de der heqê Tarîxu Meyyafariqînê de agahî dane. Amedroz der heqê destxeta vê pirtûkê de gotiye: “Tê texmînkirin ku destxeta vê pirtûkê di sedsala heftem ya koçî de li Şamê hatiye dîtin.”¹⁰¹

Mînorsky jî di gotara xwe ya bi navê *Caucasica in the history of Mayyafariqîn* de qala her du nusxeyên pirtûkê kiriye û beşên pirtûkê yên der heqê Şeddadiyên Tiflîsê de wergerandine îngîlîzî.¹⁰²

5.2. Xebata Bedewî Evdilletîf Awad

Bedewî Abdullatîf sala 1946an ji bo lêkolînê çûye Îngiltereyê û ev berhem li Muzeya Londonê bi dest xistiye û li ser vê berhemê xebitîye. Awad ev xebata xwe ya li ser vê berhemê ku wekî tezeke doktorayê hatiye amadekirin di sala 1956an de çap kiriye.¹⁰³ Wî tenê beşa pirtûkê ya der heqê dewleta Merwanîyan de weşandiye. Sebebê bijartina vê beşê jî wiha anîye ziman: “Ji ber ku pirtûk mezin bû ji bo xebata li ser hemû beşan û amadekirina wan a ji bo weşanê dem pir lazim bû, min biryar da ku pêşî ji vê beşê dest pê bikim û piştra vê xebatê beş

97 Ali Sevîm, “Tarihu Meyyafankin ve Amid, VI. Türk Tarih Kongresi”, Ankara, 1967.

98 Ali Emîrî, Osmanlı Vilayât-i Şarqiyyesi, (Amadekar. Taş, K. Z. Û yê din.) Ankara İlahiyat, Ankara 2005, 57-58. Vhg. Gümüş, h.g., r.5.

99 Awad, h.b., Teqdîm, r.10-11.

100 Henrî Frederîk Amedroz, “Three Arabic MSS. on the History of the City of Mayyâfâriqîn”, Great Oct., 1902, Cambridge University Press, r.785.

101 Amedroz, h.b., r.785.

102 : Vladimir Mînorsky, “Caucasica in the History of Mayyâfâriqîn”, Source: Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol.13, No. 1 1949, pp. 27-35.

103 Awad, h.b., Teqdîm, r.2.

bi beş di demên cuda de biweşînim. Lewra ev beşa der heqê dewleta Merwanîyan de yek ji beşên pirtûkê ya girîng bû. Ev beşa ku ez ê biweşînim ji heştê rûpelên pirtûkê pêk tê.”¹⁰⁴

Wekî ku me berê jî gotibû li Muzeya British a Londonê du destxetên vê pirtûkê hene. Awad di sala 1959an de li Qahîreyê bi navê *Tarîxu'l-Fariqî* xebata xwe ya li ser beşa Merwanîyan çap kiriye.¹⁰⁵ Piştî ku Awad ev berhem dît û li ser xebitî, berhem dişa hat rojevê û fikra ku ev pirtûk serdemeke dîrokê ronî bike derket pêş.¹⁰⁶

Piştî Awad, Savran jî li ser vê berhemê xebitîye, beşa li ser Artûqîyan wergerandiye tirkî û behsa xebata Awad jî kiriye. Lê Savran dibêje: “Awad tenê li ser nusxeya dirêj xebitîye û ji ber ku ji nusxeya kurt sîd wernegirtiye li gorî bawerîya min ev xebat qels maye.”¹⁰⁷ Li gorî Awad, ya eslî nusxeya berfireh e, lê ew dibêje: “Min her du nusxeyên pirtûkê dane berhev û cudahîyên wan di jêrenotan de destnîşan kirine.”¹⁰⁸

Awad behsa xebatên Amedros û Mînorsky ên ku li ser vê berhemên hatine kirin jî dike.¹⁰⁹ Ji pêşgotina wî tê famkirin ku piştî xebata li ser vê beşê, dixwaze li ser wan beşên din jî bixebite û wan biweşîne.¹¹⁰ Lê ji xeynî vê beşa pirtûkê tu beşên din ku ji vê pirtûkê ji aliyê wî ve hatine çapkirin nayên zanîn.

5.3. Xebata Mehmet Emin Bozarslan

Bozarslan ew berhema ku Bedewî Evdilletîf Awad li Qahîreyê çap kiribû wergerandiye tirkî û di sala 1975an de çap kiriye. Wî pêşgotina Awad a ku der heqê pirtûkê de ye jî wergerandiye tirkî û ew pêşgotin xistiye serê xebata xwe.¹¹¹ Herwiha Bozarslan gelek jêrenotên ku Awad nivîsîne û der heqê gelek kes û cihan de agahîyê didin wergerandine tirkî û gelek agahîyên din li wan zêde kirine. Wekî din jî li ber dîrokên koçî ku di pirtûkê de derbas dibin di nav kevanekê de mîladîya wan nivîsîye.¹¹²

5.4. Xebata Ahmet Savran

Ahmet Savran jî beşên vê pirtûkê yên dawî ku der heqê Artûqîyan de ne, wergerandine tirkî û di sala 1992yan de li Erziromê çap kiriye. Ew di destpêka xebata xwe de tîne ziman ku her du nusxeyên vê pirtûkê dane berhev û bi vî awayî

104 H.b., Teqdim, r. “h”.

105 Ibnu'l-Ezraq, *Tarîxu'l-Fariqî*, (Thq. Bedewî Evdilletîf Awad), Qahîre 1959.

106 Gümüş, h.b., r.13..

107 Savran, h.b., Teqdim, r.7.

108 Awad, h.b., Teqdim, r. “r”

109 H.b., Teqdim, r.10,11.

110 H.b., Teqdim, r.”h”

111 Ibnu'l-Ezraq, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, (Wer.Mehmet Emin Bozarslan), Koral, Stenbol 1990, Teqdim, r.9.

112 Bozarslan, h.b., Teqdim, r.6.

agahîyên ku di yekê de kêma in bi yên din temam kirine. Herwiha ev destnîşan dike ku wergera wî ji beşên dawî yên nusxeya kurt û yên nusxeya berfireh pêk tê.¹¹³

Savran der heqê vê xebata xwe de wiha dibêje: “Ya baş ew bû ku ev berhem bi tevahî hatibûna wergerandin. Lêbelê ji ber ku berê, beşa Merwanîyan hatibû weşandin¹¹⁴ û beşa Artûqîyan ji hêla dîroka tirkan ve bêtir girîng bû min ev beş hilbijart.¹¹⁵

Savran di pêşgotina vê pirtûkê de balê dikişîne ser xebatên Amedroz, Minorsky û Awad ên ku li ser vê berhemê hatine kirin.¹¹⁶ Lê digel ku wergera Bozarslan berî ya wî ye jî Savran qet behsa wergera vê wergerê nekiriye.

5.5. Xebata Karim Farouk el-Xûlî û Yusuf Baluken

Xebata dawî ya ku li ser vê berhemê hatiye kirin a Karim Farouk û Yusuf Baluken e. Xûlî û Baluken ev berhema Îbnu'l-Ezreq tehqîq kiriye û di sala 2014an de li Stenbolê çap kiriye. Ev xebateke pir girîng e û ji wan xebatên din cuda ye. Lewra cara yekem ev pirtûk bi tevahî hatiye weşandin. Ev xebat li gorî destxeta pirtûkê ya berfireh hatiye kirin. Agahîyên ku di vê nusxeyê de tunin û di nusxeya kurt de hene hatine destnîşankirin. Di berhemê de şaşîyên di pirtûkê de yên ji hêla ziman, rêziman û rastnivîsê ve hatine rastkirin û di jêrenotan de îfadeya wan a resen hatiye nivîsîn.

Pêşgotineke berfireh di serê pirtûkê de hatiye nivîsîn û di vê pêşgotine de der heqê pirtûkê, kêmasî û şaşîyên wê, girîngîya wê û der heqê jîyana Îbnu'l-Ezreq de agahî hatine dayîn. Di vê pêşgotinê de şaşîyên di xebata Awad û Savran jî hatine destnîşankirin.¹¹⁷ Me jî di vê xebatê de ev pirtûka Karim Farouk û Yusuf Baluken esas girtiye.

Encam

Îbnu'l-Ezreq el-Fariqî di serdema Artûqîyan de jîyaye û ew hîn di ciwanîya xwe de di hin karên dewletê de xebitiye. Em ji agahîyên berhema wî fam dikin ku wî di sala 1148an de karê serperîştîya weqfên derveyî Meyyafariqînê meşandiye. Bapîrê Fariqî jî di serdema Merwanîyan de nazirtîya Eskîfê kiriye. Hem bi xêra vê rewşa Fariqî û hem jî ya bapîrê wî dibe ku wî di nivîsîna vê berhema xwe de ji belgeyên fermî yên dewletê sûd wergirtibe ku ev jî qîmet û girîngîya berhema wî nîşan dide.

113 Savran, h.b., Teqdîm, r.XV.

114 Di vir de xebata Bedewî Evidilletîf Awad qest kiriye.

115 Savran, h.b., Teqdîm, r.XIV.

116 H.b., Teqdîm, r.XIII-XIV.

117 El-Xûlî&Baluken, h.b., Teqdîm, r.14-58.

Fariqî di berhema xwe de der heqê gelek dewlet û mîrnîşînên di serdema navîn de agahî dane. Ji nav van di Tarîxu Meyyafariqîn de herî zêde der heqê Hemdanî, Buweyhî, Merwanî, Artûqî, Emewî, Ebasî û Selçûqîyande agahî hene. Fariqî li gelek cihan gerîyaye, gelek kes nas kirine û agahî ji wan veguestine. Herwiha wî bûyerên ku li van welatan qewimîne di berhema xwe de nivîsîne. Ji keynî van tecrûbeyên xwe İbnu'l-Ezraq di nivîsîna berhema xwe de ji gelek çavkanîyan sûd wergirtiye. Lewra Fariqî di berhema xwe de behsa gelek berhemên dîrokî, erdnîgarî, edebî û tefsîran kiriye û ji wan agahî wergirtine. Pirtûkên ku Fariqî herî zêde ji wan sûd wergirtiye û agahî veguestine ev in: *Futuhu'l-Buldan* a Belazûrî, pirtûka suryanî ya bi navê *et-Teşîs*, pirtûka İbnî Kuteybe ya bi navê *Kıtabu'l-Mearîf*, pirtûka Teyfûrê kurê Ebî Tahir bi navê *Tarîxu Bexdad*, *Tarîxu'l-Musul* a Mihemedê kurê Eliyê Şimşatî, pirtûka Dînewerî ya bi navê *el-Exbarû't-Tîwal*, berhema Ebû'l-Ferec el-İsfehanî ya bi navê *el-Exanî* û pirtûka Sûlî ya bi navê *Tarîxu'l-Sûlî we Ewraqu'l-Sûlî*. Pirtûkên Tefsîrê jî yên ku Fariqî ji wan agahî veguestine ev in: *Tefsîru'l-Wehîdî*, *Tefsîru'l-Salebî*, *Tefsîru'l-Evdilwehab*.

Kesên ku berî niha li ser berhema Tarîxu Meyyafariqîn xebitîne ev in: Henry Frederik Amedroz, Vladimir Mînorsky, Bedewî Evdilletîf Awad, Mehmet Emîn Bozarşlan û Ahmet Savran. Herî dawî jî Karim Farouk el-Xûlî û Yusuf Baluken li ser Tarîxu Meyyafariqînê xebitîye û cara pêşî wan bi xebateke hevpar ev pirtûk tehqîq kiriye û weşandiye.

Çavkanî

Alican, Mustafa: "Selçuklu Mervani İlişkileri", *Türkîsh Studies*, Ankara 2013, r. 1-15.

Ebû'l-Fîda: *Teqwîmu'l-Buldan*, Daru Sadr, Beyrûd, w.t., d.t.

Emirî, Ali: *Osmanlı Vilayât-i Şarkıyyesi*, (Amadekar. Taş, K. Z. vd.) Ankara İlahiyat, Ankara 2005.

Gümüş, Ercan: "İbnü'l-Ezrak ve Eseri Meyyâfârikîn Ve Âmîd Tarihi Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, bİSSN: 1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, r.3-13.

El-Hîmyerî, Mihemed bin Evdilmunim: (Thq. İhsan Ebbas) *Rewdetu'l-Mutar fi Xeberu'l-Eqtar*, Mektebetu'l-Lubnan 1984.

İbnu'l-Ezraq, "Meyyafarikîn ve Amed Tarihi", (Wer. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1990.

İbnu'l-Ezraq: *Mervanî Kürtleri Tarihi*, (wer. Mehmet Emin Bozarşlan), Koral, Stenbol 1990.

- İbnu'l-Ezreq: *Tarîxu Meyyafariqîn*, (Thq. Kerîm Faruk el-Xûlî & Yusuf Baluken), Nûbihar, İstanbul 2014.
- İbnu'l-Ezreq: *Tarîxu'l-Fariqî*, (Thq. Bedewî Evdulletîf Awad), Qahîre 1959.
- Mansız, Necip: *İbnü'l-Esir'in el-Kamil fit't-Tarih Adlı Eserine Göre Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler*, Teza Lisansa Bilind, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2015.
- Amedroz, Henri Frederik: "Three Arabic MSS. on the History of the City of Mayyāfāriqîn", Cambridge University Press, Great Oct, r.785.pp.1902.
- Minorsky, Vladimir: "Caucasica in the History of Mayyāfāriqîn, Source": Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol.13, No. 1 (1949), r.27-35.
- Sevim, Ali: *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Yaqût el-Hemawî, Mucemu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd, 1977.
- Mustafa Korkamaz Buhari, *İslam Miras Hukuku*, Özcan ofset Matbaacılık, Gaziantep 2016, r.1.).
- Yaqût el-Hemawî, Mucemu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd 1977, C.1, r.144.)
- Ebû'l-Fîda, Teqwîmu'l-Buldan, Daru Sedr, Beyrûd, d.t.r.279.
- [http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri\(11/07/2016\)](http://www.nenedirvikpedi.com/islam/hicri(11/07/2016)).
- [http://www.i-takvim.com/takvimler/hicri_takvim_ceviri.php\(11/06/2016\)](http://www.i-takvim.com/takvimler/hicri_takvim_ceviri.php(11/06/2016)).
- [http://www.silvan.gov.tr.\(03/07/2016\)](http://www.silvan.gov.tr.(03/07/2016)).